

УДК 342:340.111.5 (477)

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Олькіна Олена Володимирівна,

к.ю.н., асистент кафедри конституційного права НУ «ОЮА»

тел. 0932829013

Анотація: У статті досліджується система суб'єктів конституційних правовідносин. В межах цієї системи виділяється окрема група суб'єктів – юридичні особи. На підставі аналізу теоретичної та нормативної бази здійснюється з'ясування їх правової природи, а також характеристика належних їм прав та обов'язків.

Аннотация: В статье исследуется система субъектов конституционных правоотношений. В рамках этой системы выделяется отдельная группа субъектов – юридические лица. На основании анализа теоретической и нормативной базы осуществляется выяснение их правовой природы, а также характеристика принадлежащих им прав и обязанностей.

Summary: This article examines the subjects of constitutional legal system and released their special group - legal entities. It contains theoretical analysis of their legal nature, as well as the characterization of their constitutional rights and obligations.

Ключові слова: суб'єкти конституційних правовідносин, юридична особа, людина.

Ключевые слова: субъекты конституционных правоотношений, юридическое лицо, человек.

Keywords: constitutional legal entities, legal person, the person.

Запорукою становлення громадянського суспільства в Україні є втілення у життя принципів та норм, закладених у Конституції України. Практична реалізація останніх відбувається у межах відповідних правовідносин завдяки волевиявленню суб'єктів конституційного права.

З огляду на це, а також на динаміку розвитку суспільних відносин, що входять у предмет правового регулювання галузі конституційного права України, тенденції до розширення кола їх учасників, вбачається актуальним з теоретичної та практичної точки зору дослідження проблематики суб'єктів конституційних правовідносин, зокрема, юридичних осіб.

Дослідженням конституційних правовідносин, їх окремих структурних елементів, у тому числі окремих суб'єктів чи їх груп, присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних учених, як М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, Н.В. Бутусова, Р.Г. Губенко, Ю.В. Данилюк, В.Н. Денисов, В.С. Журавський, О.В. Зайчук, А.А. Коваленко, О.Л. Копиленко, В.Ф. Коток, С.С. Кравчук, О.О. Кутафін, О.І. Лєпшошкін, В.О. Лучін, О.О. Миронов, Л.А. Морозова, Н.Р. Нижник, Н.М. Оніщенко, В.С. Основін, О.М. Пастернак, В.Ф. Погорілко, В.О. Ржевський, А.О. Селіванов, Т.А. Синцова, В.Ф. Сіренко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, І.Є. Фарбер, В.Л. Федоренко, Ю.О. Фрицький, Т.В. Чехович, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шукліна, О.Н. Ярмиш та інші.

Однак, питання визначення особливостей участі у конституційних правовідносинах юридичних осіб як окремої групи суб'єктів цих відносин не дістало належного розвитку.

Метою цієї статті є визначення місця юридичної особи у системі суб'єктів конституційних правовідносин, а також виокремлення їх конституційних прав та обов'язків.

Усталене визначення поняття «суб'єкт правовідносин» окреслює в якості ключової передумови, необхідної для участі певних осіб у конкретних правовідносинах, реалізацію належних їм прав та виконання відповідних юридичних обов'язків.

Ю. В. Данилюк стверджує, що кожен суб'єкт у результаті поширення на нього дії конституційно-правових норм, тобто незалежно від участі у тих чи інших правовідносинах, вже володіє певним комплексом прав та обов'язків. При цьому зазначає, що суб'єкт конституційних правовідносин реалізує саме ті права й обов'язки, якими він був наділений конституційно-правовою

нормою з моменту набрання нею юридичної сили, як потенційний учасник конституційних правовідносин. На основі аналізу конституційно-правових норм і практики їх застосування науковець вказує, що суб'єктами конституційних правовідносин є такі їх види: соціальні спільноти (Український народ, українська нація, національні меншини, корінні народи України, територіальні громади тощо); держава, адміністративно-територіальні одиниці; політичні партії, громадські організації; органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, депутати рад різних рівнів; громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці; органи самоорганізації населення; підприємства, установи, організації; міжнародні органи й організації [1, с.11].

На думку О. О. Бурцева стадія конституційно-правових відносини бачиться обов'язковою у процесі реалізації конституційних прав і обов'язків. При цьому всіх володарів конституційної правосуб'єктності він пропонує розмежувати на дві великі групи - індивідуальні та колективні суб'єкти.

Для подальшої класифікації першої групи - індивідуальних суб'єктів конституційно-правових відносин в якості критерію ним використовується така ознака, як приналежність до системи державних органів і органів місцевого самоврядування. На такій підставі індивідуальних суб'єктів можна класифікувати на дві групи: а) суб'єкти, що відносяться до системи державних органів і органів місцевого самоврядування та б) суб'єкти, що володіють особистою правосуб'єктністю. Застосування даної ознаки обумовлено тим, що індивіди володіють різною за своїм змістом і характером правосуб'єктністю.

При класифікації суб'єктів іншого блоку - колективних (комплексних), в основу покладено такий критерій, як соціальна природа колективних суб'єктів, що враховує об'єктивні відмінності суспільних відносин, учасниками яких вони виступають. На цій підставі колективних суб'єктів можна класифікувати на три групи: 1) соціальні спільноти (народ, нації і

народності), 2) колективні утворення, що володіють внутрішньою організованістю і 3) політичні асоціації.

Колективні утворення, що володіють внутрішньою організованістю, в свою чергу, можуть систематизуватися в залежності від приналежності до системи державних органів і органів місцевого самоврядування. На цій підставі можна виділити: а) державні органи та органи місцевого самоврядування і б) громадські об'єднання.

В якості критерію розмежування суб'єктів, що входять до групи політичні асоціації, використаний територіальна ознака. На його основі політичні асоціації можна підрозділити на: 1) держава (Російська Федерація); 2) суб'єкти в складі Російської Федерації та 3) муніципальні утворення [2, с.11, 15-16].

Не заперечуючи наукову значущість висновків згаданих авторів, слід відмітити, що така категорія суб'єктів конституційних правовідносин як юридичні особи ними взагалі не згадується, не визначаються також особливості їх правосуб'єктності.

Натомість, Конституція України як основний закон держави та суспільства, що регламентує найважливіші суспільні відносини, встановлює права та обов'язки юридичних осіб. Наприклад, за ч. 2 ст. 14 Конституції України право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Згідно із ч. 3 ст. 152 Конституції України матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку [3].

З останнього положення випливає розподіл суб'єктів правовідносин на фізичних та юридичних осіб, що найбільш повно виражений у сфері цивільних правовідносин. Адже саме Цивільний кодекс України містить легальне визначення, за яким юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку (ч.1 ст. 80) [4].

Одночасно конституційне законодавство оперує і такими поняттями як органи, підприємства, установи та організації Наприклад, згідно ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений має право знайомитись з документами, а також вимагати від посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, що має відбуватися в ході конституційних правовідносин між цими суб'єктами [5].

Норми цивільного та господарського законодавства називають підприємства та установи в якості організаційно-правових форм юридичних осіб, відмінність між якими головним чином полягає у меті їх створення. Так, за ст. 62 Господарського кодексу України підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами [6]. Установою, відповідно до ст. 83 Цивільного кодексу України, є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна [4].

Поряд з юридичними особами приватного права (господарськими товариствами, приватними підприємствами, виробничими кооперативами), юридичними особами за чинним законодавством є органи виконавчої влади, зокрема міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, та органи судової влади, місцевого самоврядування, а також об'єднання громадян, благодійні організації, політичні партії тощо. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» Україна в особі її органів, місцеві органи влади і управління в

особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи [7].

Таким чином, юридичні особи можна розподілити на дві групи:

1. юридичні особи, що втілюють через свою компетенцію публічну владу (держава, органи державної влади та місцевого самоврядування),
2. юридичні особи, які не володіють публічною владою але задовольняють приватні чи суспільні інтереси, потреби населення у товарах чи послугах, створенні робочих місць тощо.

Конституція України детально регламентує повноваження юридичних осіб, уповноважених здійснювати публічну владу.

Діяльність юридичних осіб, що належать до другої із виділених груп, також становить предмет конституційно-правового регулювання. Так, в ст. 9 Конституції Естонії [8] навіть допускається поширення прав людини і громадянина на юридичні особи у тій мірі, у якій це узгоджується із загальними завданнями юридичних осіб та з сутністю прав і свобод, що встановлюються Конституцією.

Дійсно, права юридичної особи є похідними від прав людини, серед яких особливе місце посідають право на підприємницьку діяльність та право на об'єднання, передбачені Конституцією України, однак не вичерпуються ними. Вказане обумовлене тим, що під загальним поняттям юридичної особи об'єднуються різні за своєю правовою природою учасники правовідносин.

На підтвердження цієї тези можна навести теорії, що прагнули досягнути правову природу такого суб'єкта правовідносин як юридична особа. Так, з огляду на порядок прийняття юридичною особою рішень та її участі у правовідносинах сформувались такі теорії:

1. «Теорія держави», розроблена С.І. Асканазієм [9, с. 20-33] ґрунтується на положенні про те, що за кожним державним підприємством стоїть власник його майна – сама держава. Індивідуалізація кожної організації як юридичної особи є необхідною і можливою, оскільки є необхідними посередницькі

ланки, через які держава впливає на членів суспільства. Вірність цієї теорії підтверджується необхідністю формування державних органів.

2. «Теорія колективу», запропонована академіком А.В. Венедиктовим [10, с.657-672], виходить із того, що носіями правосуб'єктності державної юридичної особи є колектив робітників та службовців підприємства, а також всенародний колектив, організований у соціалістичну державу. У сучасних умовах громадські організації та політичні партії покликані сприяти задоволенню і захисту прав та інтересів різних груп громадян України.

3. «Теорія директора» наголошує на тому, що директор уповноважений діяти від імені організації у сфері цивільного обігу, тому він і є основним носієм юридичної особистості державної юридичної особи [11, с. 273].

Загальною для всіх перелічених концепцій є ідея про наявність людського субстрату (фізичної особи чи колективу) у юридичній особі. Проте ця людина чи група людей не може задовольнити свої потреби без участі такого учасника правовідносин як юридична особа, тому найважливішою рисою, що визначає суть цього суб'єкта, є мета його створення. Як справедливо зазначає О.О. Красавчиків організація становить певне соціальне утворення, тобто систему істотних соціальних взаємозв'язків, об'єднаних для досягнення поставлених цілей у єдине структурно і функціонально диференційоване соціальне ціле [12, с.65-69].

Саме мета створення визначає особливості прав та обов'язків, якими наділяється юридична особа у конкретних правовідносинах. При цьому, якщо права та обов'язки юридичних осіб, що здійснюють публічну владу, поєднуються у їх повноваженнях, то у юридичних осіб, які належать до групи приватноправових вони навпаки розмежовані та не досить детально регламентовані.

До конституційних обов'язків другої групи юридичних осіб, порядок виконання яких визначається на галузевому рівні, слід віднести обов'язок неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність людей; сплачувати податки і

збори в порядку і розмірах, встановлених законом, а також не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Виокремлення ж прав приватноправових юридичних осіб потрібно робити виходячи зі змісту прав, якими Конституція України наділяє людину. З аналізу практики захисту прав юридичних осіб Європейським Судом з прав людини можна виділити належні юридичним особам права: на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Європейської Конвенції); право власності (ст. 1 Протоколу № 1 до Європейської Конвенції); свобода вираження думки (ст. 10 Європейської Конвенції).

Вказаним правам кореспондують і конституційні положення. Так, ст. 55 Конституції України яким встановлює, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна розповсюджується і на юридичних осіб [3]. Хоча Конституційний Суд України, здійснюючи тлумачення цієї норми, не поширив її дію на юридичних осіб, згодом, у Рішенні від 9 липня 2002 року по справі №1-2/2002 за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клаб» вказав на те, що положення частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, які виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами [13].

Крім того, юридичним особам належить право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і

службових осіб цих органів, передбачене ст. 40 Конституції України. Однак, ні в Законі України «Про звернення громадян», ні в інших актах чинного законодавства не встановлюється механізм реалізації цього права юридичними особами, чим створюється прогалина, що потребує нагального подолання.

Підводячи підсумок слід відмітити, що юридичні особи є активними учасниками різноманітних конституційних правовідносин. Однак конституційно-правова регламентації їх діяльності здійснюється нерівномірно, що негативно впливає на функціонуванні приватноправових юридичних осіб. Конституційні права юридичних осіб є похідними від прав людини, в основі їх правової природи лежить діалектична єдність об'єктивного і суб'єктивного права індивіда, і в цій якості зазначені права мають властивості публічності, невідчужуваності, рівної юридичної сили, гарантованості та захищеності. Проблематика участі різних юридичних осіб у конституційно-правових відносинах безумовно потребує подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення конституційно-правового регулювання діяльності юридичних осіб, насамперед у сфері забезпечення дієвого механізму реалізації їх конституційних прав. адже це дозволить виробити механізми їх ефективної взаємодії в межах правової держави.

Список літератури:

1. Данилюк Ю.В. Теоретичні засади конституційних правовідносин в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Данилюк Юрій Васильович ; Інститут законодавства Верховної Ради України. - К., 2009. – 20 с.
2. Бурцев А. А. Система субъектов конституционно-правовых отношений : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.02 – Конституционное право ; Муниципальное право /А. А. Бурцев ; Науч. рук. Е. И. Козлова. -М.,2005. - 24 с.
3. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. - Ст. 141.

4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - №№ 40-44. - Ст.356.
5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1998р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - №20. - Ст. 99.
6. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - №18, №19-20, № 21-22. - Ст.144.
7. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закону України від 16 квітня 1991 року// Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. - Ст. 377.
8. Конституція Естонської Республіки. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.eesti.ee/rus/riik/pohiseadus/>
9. Асканазий С.И. Об основаниях правовых отношений между государственными социалистическими организациями/ С.И. Асканазий // Ученые записки Ленинградского юридического института. - Вып. 4. - Л., 1947. – С. 5 – 47.
10. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность. / Венедиктов А.В.; Отв. ред.: Райхер В.К. - М., Л.: Изд-во АН СССР, 1948. - 839 с.
11. Советское гражданское право. Субъекты гражданского права. / Брагинский М.И., Братусь С.Н., Дозорцев В.А., Казьмин И.Ф., и др.; Под ред.: Братусь С.Н. - М.: Юрид. лит., 1984. - 288 с.
12. Красавчиков О.А. Сущность юридического лица / О.А. Красавчиков // Сов. государство и право. – 1976. – № 2. – С. 36-41.
13. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року по справі №1-2/2002 за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) // Вісник Конституційного суду України. – 2002. - № 4. – Ст. 17.